

policies to deal with water scarcity: Comparing Iran and Türkiye in the field of dam construction

DOI: [10.22080/JSN.2026.30716.1133](https://doi.org/10.22080/JSN.2026.30716.1133)

Sadehg Salehi*¹, Leila Bonyad², Parvaneh Rezaei-Rouzbahani³, Zahra Khoramian⁴,

RECEIVE:
6 NOV 2025

ACCEPT:
10 FEB 2026

KEYWORDS:

Water policies,
Dam construction,
Sustainable
development, Iran,
Turkey

ABSTRACT:

Water scarcity poses a critical challenge to sustainable development in Iran and neighboring countries. Dam construction policies, as major water management tools, have had significant environmental, social, and economic impacts, requiring careful analysis. This study comparatively examines dam policies in Iran and Turkey and assesses their implications for sustainable development. Using a comparative policy approach, Iran's national development plans (1978–2028) were analyzed through discourse analysis, while Turkey's water management policies (1970–2023) were examined using thematic analysis to identify dominant policy narratives and governance trends. Results indicate that until Iran's Third Development Plan, the prevailing discourse was utilitarian and growth-oriented, focusing on agriculture and economic expansion. From the Fourth Plan onward, environmental protection, stakeholder participation, and sustainable water management gained prominence, culminating in the Seventh Plan with market-oriented governance. In Turkey, a sustainable dam discourse emerged to promote water-based economic development, regional equity, and address underdevelopment in the southeast, yet environmental regulations faced challenges and large-scale water projects remained instruments of geopolitical and economic influence. The study concludes that effective dam policies require balancing economic, social, and environmental objectives alongside broad stakeholder engagement. Strengthening legal and regulatory frameworks is recommended to align water management practices with sustainable development principles. This research is the first comprehensive comparative analysis of dam policies in Iran and Turkey, highlighting the role of interest-driven governance in shaping water policy.

¹ PhD student in Sociology, Economics and Development, Sociology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran

² Professor of Sociology, Department of Economic Development, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

³ Department of Urban Planning , WT.C., Islamic Azad University , Tehran ,Iran Dr.roozbahani@iau.ac.ir

⁴ 3Master's student, Department of Development Sociology, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

Extended Abstract

Introduction

Water scarcity has emerged as one of the most complex and critical global challenges, threatening not only economic development and human well-being but also geopolitical stability. According to the United Nations, by the mid-twenty-first century approximately seven billion people in forty-eight countries, primarily located in Southwest Asia, will face severe water shortages. This crisis is further intensified by climate change, global warming, and rapid population growth, significantly increasing the risk of transboundary water conflicts. The Middle East, characterized by limited water resources and rapidly growing populations, is particularly vulnerable to water scarcity. In this region, water shortages have increasingly influenced political relations and contributed to regional tensions, including disputes involving Iran and its neighboring countries. As a result, water scarcity has become not only an environmental and economic issue but also a key factor shaping regional security and political dynamics.

Research Methodology

This study employs a qualitative and comparative policy analysis approach. It examines national development plans, official policy documents, historical records, and existing academic literature related to water governance and dam construction in Iran and Turkey. The analysis focuses on identifying dominant policy discourses, governance frameworks, and strategic priorities across different historical periods. By comparing Iran's development plans with Turkey's water management policies—particularly large-scale dam projects such as the Southeastern Anatolia Project (GAP)—the study evaluates shifts in policy orientation and governance paradigms over time.

Research Findings

In Iran, water governance has historically faced significant structural and managerial challenges. National development plans have played a central role in attempting to balance economic growth with the sustainable management of water resources. Comparative analyses of the Sixth (2017–2021) and Seventh (2024–2028) Development Plans reveal a noticeable shift away from earlier quantitative, infrastructure-heavy approaches toward more integrated and sustainability-oriented water management strategies. These plans increasingly emphasize water diplomacy, conservation, and sustainable consumption, reflecting a growing recognition of water as a finite and strategic resource. However, research findings also indicate persistent weaknesses in policy formulation, including delayed problem identification, fragmented decision-making processes, and insufficient evaluation of implemented interventions. In several cases, these shortcomings have contributed to the aggravation of water scarcity rather than its mitigation. Dams remain a central instrument in water resource management in both Iran and Turkey, providing essential services such as irrigation, flood control, municipal and industrial water supply, and hydroelectric power generation. According to the International Commission on Large Dams (ICOLD), large dams are defined as structures exceeding fifteen meters in height. Globally, between 30 and 40 percent of irrigated land depends on large dams, which account for approximately 40 percent of total agricultural production

worldwide. The historical trajectory of dam construction in Iran reflects broader transformations in national water governance. The inauguration of the Golpayegan Dam in 1957, as the country's first modern earth-fill reservoir, marked a critical turning point. Following the 1979 Revolution, Iran significantly expanded its dam-building capacity, reaching 647 operational dams and 119 dams under construction over a six-decade period. Analysis of development programs from the pre-revolutionary era through the end of the Iran–Iraq War (1978–1988) reveals a utilitarian and growth-oriented discourse that prioritized agricultural expansion, employment generation, hydroelectric power production, and food self-sufficiency. The First and Second Development Plans emphasized agriculture-led economic growth, with dam projects focused primarily on irrigation, employment creation, and water supply. In contrast, the Third and Fourth Development Plans (1999–2009) reflected a participatory and conservation-oriented discourse, highlighting drought management, comprehensive water governance, stakeholder rights, reduction of water losses, prioritization of drinking water, and sustainable resource utilization. The Fifth and Sixth Development Plans further consolidated an environmental discourse by emphasizing water recycling, sustainable agriculture, protection of natural resources, and the standardization of water management practices. Turkey's experience with dam construction illustrates a parallel evolution toward sustainability-oriented governance. Turkish water policy increasingly emphasizes environmental governance, institutional capacity-building, and public education in water management. This approach, often conceptualized as “environmental embeddedness,” acknowledges the constraining role of natural resources in shaping economic activity. Governmental support for agriculture through formal and informal training programs has strengthened the sustainable management of surface and groundwater resources. Additionally, water in Turkey retains deep cultural, social, and traditional significance, shaping community behavior and practices even under conditions of drought and declining water availability. Despite their substantial socio-economic benefits, dam projects in both Iran and Turkey have imposed significant environmental, cultural, and social costs. These include forced displacement, loss of traditional livelihoods, degradation of cultural heritage sites, ecological disruption, landscape alteration, and profound changes in rural settlement patterns. Such transformations have affected population distribution, housing structures, social cohesion, and cultural practices, sometimes undermining community resilience and long-term sustainability. The comparative analysis highlights persistent governance challenges in both countries, including fragmented institutional arrangements, delayed policy responses, and inadequate mechanisms for evaluating environmental and social impacts. At the same time, Turkey's experience—particularly within the framework of the Southeastern Anatolia Project (GAP)—demonstrates the complex interaction between domestic development objectives, international pressures, and transboundary water obligations. This interaction underscores the close nexus between water, politics, and security in the region.

Conclusion

The study concludes that while both Iran and Turkey have increasingly incorporated sustainability and environmental considerations into dam-related policies, significant challenges remain in achieving a balanced integration of economic development, environmental protection, and social well-being. Understanding the historical evolution of dam construction, policy discourses, and environmental governance frameworks in both countries provides valuable insights for improving water governance,

strengthening transboundary cooperation, and promoting sustainable resource management in the Middle East.

Funding

The present article is derived from a research project entitled “Community Capacity to Cope with Water Scarcity: Assessing the Levels of Public Awareness, Knowledge, and Behavior in Response to Water Scarcity Adaptation Policies in Rural Areas, and a Comparative Analysis of Water Policies in Iran and Turkey.” This project was conducted with the support of the Center for International Scientific Studies and Cooperation of the Ministry of Science, Research, and Technology, under a formal contract with the University of Mazandaran, and was carried out by Dr. Sadegh Salehi, Professor of Environmental Sociology at the University of Mazandaran.

Authors’ Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the persons for scientific consulting in this paper.

علمی پژوهشی

بررسی سیاست‌های مواجهه با کم‌آبی: مقایسه ایران و ترکیه در حوزه سدسازی

صادق صالحی^{۱*}، لیلیا بنیاد^۲، پروانه رضایی‌روزبهانی^۳، زهرا خرمیان^۴

چکیده:

کمبود منابع آب و پیامدهای ناشی از آن از چالش‌های اصلی توسعه پایدار در ایران و کشورهای همسایه است. سیاست‌های سدسازی به‌عنوان ابزار کلان مدیریت آب، آثار محیط زیستی، اجتماعی و اقتصادی گسترده‌ای به‌جا گذاشته‌اند و نیازمند تحلیل تطبیقی و انتقادی‌اند. پژوهش حاضر با رویکرد سیاست‌پژوهی تطبیقی و روش کیفی، به تحلیل اسناد بالادستی و برنامه‌های توسعه ایران (۱۳۵۷ تا ۱۴۰۷) و سیاست‌های مدیریت آب ترکیه (۱۹۷۰ تا ۲۰۲۳) می‌پردازد. در ایران تا پایان برنامه سوم توسعه، گفتمان غالب «بهره‌بردارانه و کمی‌گرا» با تأکید بر رشد اقتصادی و توسعه کشاورزی بوده است؛ اما از برنامه چهارم به بعد، گفتمان «مدیریت پایدار منابع آب» با محوریت حفاظت محیط زیست و مشارکت ذی‌نفعان تقویت شده و در برنامه هفتم نشانه‌هایی از گذار به رویکردی بازارمحور و عقلانی مشاهده می‌شود. در ترکیه گفتمان «سدسازی برای توسعه منطقه‌ای» با هدف عدالت فضایی و رفع محرومیت جنوب شرق کشور شکل گرفت، اما اجرای الزامات محیط زیستی با چالش مواجه بود و پروژه‌های کلان آبی همچنان وجهه‌ای هژمونیک و ژئوپلیتیکی دارند. نتایج نشان می‌دهد تداوم سیاست‌های سدسازی بدون تعادل میان منافع اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی، توسعه پایدار را تهدید می‌کند. پیشنهاد می‌شود با تقویت سازوکارهای قانونی و نظارتی و گسترش مشارکت ذی‌نفعان، حکمرانی آب در دو کشور با اصول توسعه پایدار هم‌راستا شود. این مطالعه با ترکیب تحلیل گفتمان و مضمون، نخستین ارزیابی تطبیقی سیاست‌های سدسازی ایران و ترکیه را ارائه می‌دهد.

تاریخ دریافت:

۱۵ آبان ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۲۱ بهمن ماه ۱۴۰۴

کلید واژه‌ها:

سیاست‌های آب؛

سدسازی؛ توسعه

پایدار؛ ایران؛ ترکیه؛

حکمرانی

^۱ استاد جامعه‌شناسی، گروه توسعه اقتصادی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. (نویسنده مسئول)

^۲ استادیار جامعه‌شناسی، گروه مطالعات خانواده و روانشناسی، دانشکده حضرت نرجس (س)، دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان، رفسنجان، ایران.

^۳ دانشیار گروه برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب، تهران، ایران.

^۴ دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، اقتصاد و توسعه، جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

مقدمه

بسیاری از کشورهای جهان از پیامدهای نامطلوب کمبود آب رنج می‌برند. سازمان ملل تخمین زده است که تا اواسط قرن حاضر، حدود ۷ میلیارد نفر در ۴۸ کشور، عمدتاً از جنوب غرب آسیا، با کمبود آب مواجه خواهند شد. این ممکن است با عواقب نامطلوب تغییرات آب‌وهوا و گرم‌شدن کره زمین که خطر جنگ و درگیری بر سر منابع فرامرزی را تشدید می‌کند، تسریع شود. (Yeganeh & Bakhshandeh, 2022).

منطقه غرب آسیا به دلیل کمبود منابع آب هم‌زمان با افزایش روزافزون جمعیت همواره در آستانه تنش و حتی بحران آب قرار داشته است. دولت‌ها در حوزه آب به علت تحکم سازمانی از جامعه قوی‌تر بوده‌اند. کمبود آب و کاهش تدریجی آن در اثر مصرف بیش‌ازاندازه توسط جوامع موجب شده است مسأله آب نقش اساسی در روابط دولت و ملت‌ها داشته است. دولت‌های قوی به علت در اختیار داشتن ابزار تصمیم‌گیری و اتخاذ سیاست‌های کلی و راهبردهای مهم در حوزه اصلاح الگوی مصرف و همچنین استفاده از توان خود جهت انجام امور جامعه بدون اتکا به مردم به دلیل برخورداری از درآمدهای رانتی، استخراج آسان منابع و توزیع آن بین ذی‌نفعان، بروکراسی گسترده، وجود احزاب دولتی و بستن فضای جامعه مدنی باعث انزوا و ضعف جامعه گردیده‌اند (Moslemi Mehni et al., 2023). در سطح جهانی، مطالعات علمی اخیر نشان داده‌اند که سیاست‌های موفق در مدیریت منابع آب معمولاً بر نهادی‌سازی حکمرانی، مشارکت ذی‌نفعان و مدیریت یکپارچه منابع آب مبتنی‌اند (Katusiime & Schütt, 2020) به‌عنوان مثال، پژوهش‌های علمی نشان می‌دهند که رویکرد مدیریت یکپارچه منابع آب^۱ در کشورهایی مانند سنگاپور و اسرائیل توانسته است با استفاده از فناوری‌های نوین، نظارت مشارکتی و چارچوب نهادی قوی، امنیت آبی و پایداری منابع را افزایش دهد (Jensen & Nair, 2019; Irvine et al., 2014) همچنین تحلیل‌های چندگانه حکمرانی آب در سطح جهانی نشان می‌دهد که تناسب سیاست‌های حکمرانی با زمینه‌های مسأله‌ای (مثل بهره‌برداری از آب زیرزمینی و آلودگی) یکی از عوامل کلیدی موفقیت در حوزه آب است (Grigg, 2024)؛ Successful water governance pathways..., 2025). رویکردهای علمی و تجربی دیگر، مانند مدیریت حوضه سگوریا^۲ در اسپانیا نشان می‌دهد که ترکیب مدل‌سازی پیشرفته، داده‌های سنجش از دور و ابزارهای بهینه‌سازی می‌تواند تخصیص مؤثر آب را بهبود بخشد و کسری منابع را کاهش دهد (Pérez-Blanco et al., 2024). کمبود آب بر روابط سیاسی بین کشورهای منطقه نیز سایه افکننده و برخی اختلافات و حتی درگیری‌هایی را هم سبب شده است. کشور ایران نیز که شاهد کاهش منابع آبی در اثر مصرف فزاینده آب است نیاز به مدیریت تعاملات خود با همسایگان از منظر آبی دارد (Deh Shiri and Hekmat Ara, 2018). بررسی برنامه‌های ششم توسعه (۱۳۹۶-۱۴۰۰) و برنامه هفتم توسعه (۱۴۰۳-۱۴۰۷) نشان داد

¹ Integrated Water Resources Management (IWRM)

² Segura

که این دو برنامه دارای شباهت‌های مهمی هستند که در سایر برنامه‌های توسعه کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است. به لحاظ محتوایی این دو برنامه نسبت به سایر برنامه‌های توسعه کم‌تر دچار کمی‌گرایی و استفاده حداکثری از منابع آب و نسبت به سایر برنامه‌های توسعه، با مباحث روز مدیریت منابع آب همچون دیپلماسی آب، دیپلماسی انرژی، تأکید بر مدیریت مصرف با توجه به ابعاد توسعه پایدار بیشتر گره خورده است؛ در حالی که برنامه‌های اول تا پنجم توجه به سدسازی، دادن وام‌های متعدد کشاورزی، عدم توجه به طرح‌های آبخیزداری بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. (Zare shahabadi & Bonyad, 2022 Bonyad, 2022 Zare shahabadi & Bonyad, 2023. Bonyad & Zare shahabadi, 2023) به نظر می‌رسد یکی از وجوه تمایز برنامه ششم و هفتم توسعه را نسبت به برنامه‌های پیشین، می‌توان در تغییر رویکرد از توسعه منبع‌محور به حکمرانی و مدیریت تقاضای آب دانست؛ زیرا مطالعات بین‌المللی نشان می‌دهند که رویکردهای توسعه اخیر در حوزه آب به سمت مدیریت یکپارچه منابع آب و سیاست‌گذاری‌های نهادی بر مبنای مشارکت ذی‌نفعان حرکت کرده‌اند، (Katusiime & Schütt, 2020) در مقابل رویکردهای صرفاً سازه‌ای و افزایش بهره‌برداری از منابع که در برنامه‌های قبلی ایران غالب بوده‌اند (Bonyad, 2022).

نتایج پژوهش (Amiri et al., 2019) نشان داد که مسأله‌شناسی دیرنگام، ضعف در اتفاق نظر در خصوص تعریف بحران آب، گسستگی بین مرحله اجرا و تصمیم‌گیری و ضعف شدید در ارزیابی فرآیند سیاست‌گذاری آب، سبب شده تا راه‌حل‌های ارائه‌شده و تصمیمات، نه تنها مشکل را برطرف نکرده است، بلکه به برداشت بیشتر از منابع و افزایش تقاضا منجر شده و بحران آب را در کشور تشدید کرده است.

غذا، آب و انرژی، سه مورد از حیاتی‌ترین مسائل برای توسعه انسانی، همگی با یک تأسیسات مرتبط هستند - سدهای بزرگ. طبق تعریف کمیسیون بین‌المللی سدهای بزرگ (ICOLD)، سدهای بزرگ آن‌هایی هستند که ارتفاع آن‌ها از ۱۵ متر بیشتر باشد (WCD, 2000). تخمین زده می‌شود که ۳۰ تا ۴۰ درصد از زمین‌های آبی در سراسر جهان به سدها متکی است و زمین‌های آبی تقریباً ۴۰ درصد از تولید کشاورزی جهان را تشکیل می‌دهند. سدهای بزرگ همچنین امنیت آب را در بسیاری از مناطق شهری و صنعتی تضمین می‌کنند و گزارش‌ها حاکی از ارتباط مثبت بالا بین سدها است (Wang, 2013). هر نوع توسعه با هر درجه‌ای از کمیت یا کیفیت، آثار محیط زیستی ویژه‌ای را به دنبال دارد. دخل و تصرف انسان در محیط طبیعی لزوماً به معنی ایجاد تغییرات در شکل طبیعی و اولیه محیط است. تداوم عمل انسان در تغییر شرایط طبیعی، در نهایت می‌تواند توازن‌های موجود محیط را برهم زده و زنجیره‌ای از پیامدهای ناخواسته یا پیش‌بینی‌نشده را در برداشته باشد. طرح توسعه‌ای احداث سد

نیز دارای اثرات مختلفی بر محیط فیزیکی، بیولوژیکی، اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی است (Taheri Safar et al., 2014). (Akbarzadeh & Kaboli, 2017) در پژوهش خود اثرات مثبت و منفی سد را جست‌وجو کرده‌اند. مهم‌ترین اثرات

مثبت این طرح عبارت بود از بهبود کشاورزی منطقه، تأمین آب شرب منطقه، افزایش سطح زیر کشت آبی، کنترل سیلاب، افزایش ارزش زمین، بهبود گردشگری و بهبود سطح درآمد خانوارهای پایین دست و مهم ترین اثرات منفی نیز عبارت بود از: کوچ اجباری ساکنین بالادست سد، از بین رفتن مشاغل ساکنین بالادست سد (دامداری، کشاورزی)، ایجاد شغل های کاذب، از بین رفتن مساجد و مدارس، خسارات محیط زیستی و قطع درختان و تملک اراضی در بالادست سد. همچنین نتایج پژوهش (Nuri najafi et al., 2017) نشان داد اثرات مثبت دلالت بر اثر سدها بر بهبود معیشت، امید به زندگی، انسجام اجتماعی، توسعه زیرساخت ها، پایداری مناطق، جلوگیری از تخریب ناشی از سیلاب ها، ایجاد چشم اندازهای جدید و ایجاد نهادهای محلی دارد. همچنین در مورد اثرات منفی نتایج بر اثراتی نظیر جابه جایی جمعیت های انسانی، تخریب برخی چشم اندازها، نزاع های جمعی، تخریب آثار فرهنگی و مهاجرت دلالت دارد. از سوی دیگر پژوهش (Sadeghi et al., 2017) نشان داد که سد بر متغیرهایی از جمله توسعه امکانات رفاهی - خدماتی، تغییرات جمعیت، وابستگی مکانی، ساختار مسکن و ساختار اجتماعی- فرهنگی سکونتگاه های روستایی تأثیر زیادی دارد. روند این تأثیرات نیز چه در قبل از ایجاد سد و چه بعد از ایجاد به ناپایداری اجتماعی منجر شده است. به گونه ای که در روند شاخص هایی مانند عدم توسعه امکانات و همچنین تسریع مهاجرت های روستایی نقش مهمی داشته است. ترکیه به عنوان یکی از همسایگان شرقی ایران با آذربایجان، ارمنستان و گرجستان همسایه، دارای مرزهای مشترکی با همسایگان خود است. سیاست سدسازی گسترده این کشور بر روی این رودها، مختصات خاصی به سیاست و مدیریت آب ترکیه داده است (Tigrek & Kibaroglu, 2011). رژیم ملی فعلی آب ترکیه که بر توسعه و مدیریت منابع آب برای مصارف تولیدی تأکید دارد، با نگرانی های محیط زیستی فزاینده و انتقادهای بین المللی در رابطه با همکاری های آب فرامرزی مواجه است. سدهای تازه ساخته شده با افزایش تولید ناخالص داخلی در آمریکای شمالی و مناطق شهری اروپا همراه بودند، اما در کشورهای جنوبی جهان باعث کاهش تولید ناخالص داخلی، زمین های شهری و جمعیت و در آفریقا باعث کاهش فضای سبز در مناطق مجاور شدند. به طور جهانی، این سدها با کاهش تولید اقتصادی، جمعیت و فضای سبز در مناطق ۵۰ کیلومتری اطراف سدها مرتبط بودند. در حالی که سدهای بزرگ با کاهش قابل توجه GDP و فضای سبز همراه بودند، سدهای کوچک و متوسط عمدتاً با کاهش جمعیت و زمین های شهری همراه بودند و سدهای بزرگ و متوسط باعث کاهش روشنایی شبانه به طور محسوس در مناطق مجاور شدند (Fan et al., 2023). علاوه بر این، الحاق به اتحادیه اروپا مستلزم آن است که ترکیه مجموعه گسترده و جاه طلبانه قوانین آب اتحادیه اروپا را تصویب کند. برای درک موقعیت ترکیه در قبال قوانین بین المللی آب، سیاست های ملی و شرایط اجتماعی - اقتصادی که بر مدیریت منابع آب تأثیر می گذارند باید در نظر گرفته شوند (Kibaroglu, 2011). تحلیل تاریخی نشان می دهد که مدیریت آب ترکیه نه تنها بر اساس اولویت های داخلی و سیاست های ملی، بلکه با درس های آموخته شده از تجربه بین المللی و فشارهای خارجی شکل گرفته است (Kibaroglu et al., 2012). هدف پژوهش حاضر بررسی سیاست های مدیریت منابع آب بین ایران و ترکیه در حوزه سدسازی است و سؤال اصلی پژوهش آن است که سیاست های حوزه

سدسازی ایران و ترکیه در راستای توسعه پایدار چگونه بوده است؟ و منطق سیاست‌های حاکم بر حوزه سدسازی در ایران و ترکیه چگونه بوده است؟

مبانی نظری

در طول چند دهه گذشته، بحث‌های گسترده‌ای درباره مزایا و معایب ساخت سدهای بزرگ در ادبیات علمی مطرح بوده است. این مباحث فراتر از تأثیرات فیزیکی و اکولوژیکی پروژه‌های برق‌آبی و شامل مسائل توزیع منابع آب و برق، فرآیند تصمیم‌گیری، مشارکت ذی‌نفعان و پیامدهای اجتماعی و فرهنگی جوامع هستند (Tilt et al., 2009; Pereira Prado & Ortiz-Guerrero, 2025). در این میان در ادبیات پژوهشی جدید دیده می‌شود که ساخت سدهای بزرگ با پیامدهای اجتماعی پیچیده‌ای همراه است؛ برای مثال، بسیاری از پروژه‌ها منجر به جابه‌جایی و اسکان مجدد جوامع محلی، ازدست‌رفتن هویت فرهنگی، اختلال در شبکه‌های معیشتی و تغییر ساختار کلی اقتصاد روستایی و اجتماعی شده‌اند (Abdullah & Rahman, 2021; Nhlengethwa & Chitakira, 2024). از منظر کلان، تحلیل‌های کتاب‌شناختی و مرورهای علمی نشان می‌دهند که بحث درباره آثار سدسازی همچنان یکی از موضوعات داغ تحقیقاتی بوده و پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی پروژه‌های سدسازی در دهه‌های اخیر به‌طور فزاینده‌ای مورد توجه قرار گرفته است (Fata & Ikhsan, 2024). همچنین، بسیاری از مطالعات بین‌المللی بر این نکته تأکید دارند که اثرات سدسازی فقط به تغییرات زیست‌محیطی محدود نمی‌شود، بلکه پیامدهای اجتماعی شامل ازدست‌رفتن زمین‌های کشاورزی، اختلال در معیشت، جابه‌جایی اجباری، فشارهای فرهنگی و حتی کاهش امنیت اجتماعی در

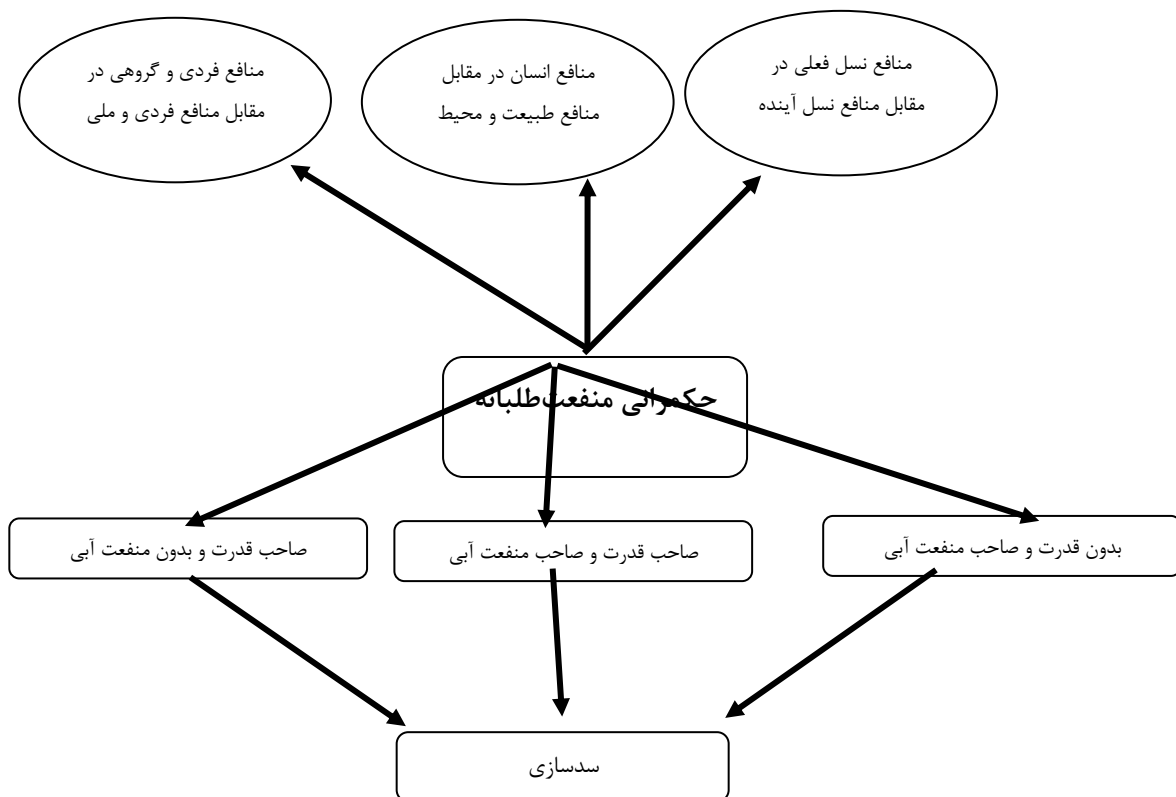
میان جمعیت‌های بومی و محلی را نیز در بر می‌گیرد (World Commission on Dams Review, 2000; Richter & Thomas, 2007; Tortajada, 2014).

کشورهای در حال توسعه بسیاری از سدهای بزرگ به‌عنوان وسیله‌ای برای تولید برق، آبیاری و ذخیره آب و حمایت از شهرها و صنایع تولیدی استفاده کرده‌اند. بسیاری از حوزه‌های تأثیرات سدهای بزرگ از جمله تأثیرات اجتماعی، بیزاری از محیط زیست، فساد سیاسی، ارتباطات دولتی و فلسفه اجرای پروژه‌های محرک ملی‌گرایی مورد بررسی قرار گرفت. تأثیرات اجتماعی جابه‌جایی، معیشت و تغییرات در وضعیت اجتماعی - اقتصادی جوامع آسیب‌دیده نیز مورد بررسی قرار گرفته است، اما آن‌ها در نظر نمی‌گیرند که چگونه شرایط اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در مکان‌های مختلف متفاوت است. بنابراین، همگن کردن تأثیر اجتماعی سدها می‌تواند کمک‌های بسیاری را که سدها برای جوامع در بخش‌های مختلف جهان انجام داده‌اند، تضعیف کند (Abdullah & Rahman, 2021). مطالعات مختلف نشان داده است که اولاً پدیده‌های اجتماعی مانند سد صرفاً دارای تأثیر یک‌سویه نیستند (Hamamoto, 2023)، بلکه خود متأثر از عواملی هستند که ممکن

است صرفاً دارای بعد اجتماعی نباشد، بلکه دارای ابعاد سیاسی، اقتصادی، امنیتی باشد که در برخی مواقع به وجود آورنده علل اجتماعی هستند. ثانیاً وضعیت توسعه یافتگی کشورها به عنوان یک متغیر مهم در اثرات اجتماعی که سدها ایجاد می کنند؛ تأثیرگذار است. تأثیر اجتماعی ساخت سدها را نمی توان به سادگی با تعداد افرادی که جابه جا شده اند یا میزان پرداخت غرامتی که دریافت کرده اند، توضیح داد. وقتی کسی بر زمان بندی اختلافات ناشی از مشکلات سد تمرکز می کند، آشکار می شود که مشکلات ژاپن در ساخت سدها با کشورهای در حال توسعه متفاوت است. (همان). نتایج پژوهش (Malek Hosseini & Mirekzadeh, 2014) نشان داد که احداث سد هم دارای تأثیرات مثبت و هم منفی است. مهم ترین اثرات مثبت سد افزایش درآمد در فعالیتهای کشاورزی، توسعه زمینهای زراعی آبی، ورود گردشگران، افزایش درآمد از طریق مشاغل غیر کشاورزی، توسعه راهها و ارتباطات روستایی (سهولت رفت و آمد)، افزایش ارزش زمینهای کشاورزی، سرسبزی و آبادانی روستاها بود و مهم ترین اثرات منفی سد شامل ازدست دادن تعلقات اجتماعی - فرهنگی (مساجد، به زیر آب رفتن قبور نیاکان، به هم خوردن محدوده عرفی اراضی و...)، تخریب بخشی از زمینهای مرغوب کشاورزی، ازدست دادن خانه، ازدست دادن شغل اولیه (کشاورزی)، ازدست دادن درختان و باغات میوه چندسال بارده و تصرف زمین اهالی با قیمت کم می شود. از نظر Rhodes (1996) حکمرانی به "شبکه های بین سازمانی و خودسازمان دهی شده" اشاره دارد. از دیدگاه Fukuyama (2013) حکمرانی عبارت است از "توانایی حکومت برای ایجاد و اجرای قوانین و ارائه خدمات بدون توجه به اینکه این دولت دموکراتیک است یا نه" (Smith, 2007) استدلال می کند که حکمرانی فعالیت دولت ها و نحوه ارتباط آن با سایر فعالیتها در جامعه است. (Westraeus, 2016) سازمان ملل متحد تعریف جامعی از حکمرانی خوب ارائه داده است که عبارت است از "مشارکت، شفافیت و پاسخ گویی که مؤثر و عادلانه است و حاکمیت قانون را ترویج می دهد" حکمرانی خوب تضمین می کند که اولویتهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مبتنی بر اجماع گسترده در جامعه است و صدای فقیرترین و آسیب پذیرترین افراد در تصمیم گیری در مورد تخصیص منابع توسعه باید شنیده شود (Al-Khalidi, 2014).

حکمرانی منفعت طلبانه "شکلی از حکمرانی است و از آن جهت منفعت طلبانه نامیده می شود که منفعت آنی در مقابل منفعت آنی را در نظر گرفته؛ یعنی منفعت نسل امروز بدون توجه به منفعت نسل آینده، پس منفعت طلبانه است؛ چون فقط نیازهای انسان را در نظر گرفته و طبیعت و محیط زیست را نادیده انگاشته و همچنین منفعت طلبانه است (Bonyad et al., 2022). چون گمان آن وجود دارد که سیاست گذاران، تصمیم سازان دست اندرکاران، مدیران و کارشناسانی که این نوع حکمرانی را اعمال کرده اند در منفعت مادی حاصل از این نوع حکمرانی و سود اقتصادی آن؛ منافع شخصی و گروهی را بر منفعت جمعی و ملی ترجیح داده اند. زیاده خواهی بدون توجه به بستر و زمینه زندگی؛ انسان را از اخلاق محیط زیستی جدا کرده و به استثمار محیط زیستی از طبیعت سوق داده است. اخلاق محیط زیستی به تحلیل روابط و تکالیف اخلاقی

انسان با عالم نانسانی می‌پردازد که نتیجه حدود ۳۰۰ سال دست‌کاری ناروا و تجاوز به طبیعت و تأمل در ابعاد این تجاوز و بازاندیشی (Eslami, 2019) است با شروع دوران مدرن و تقدس‌زدایی از طبیعت و محور قرار گرفتن عالم انسانی زمینه برای تجاوز و دست‌کاری بیش‌ازاندازه پیش‌انسان در طبیعت فراهم شد این بهره‌کشی و استثمار زمانی که بیش‌ازحد توان اقلیم منطقه استثمار شده باشد و یا زمانی که سازگار با اقلیم منطقه مورد نظر نباشد، به مراتب وضعیت بدتری خواهد داشت. منفعت‌طلبی انسان نسبت به طبیعت شرایط را به گونه‌ای پیش می‌برد که هدف توجیه‌کننده وسیله و ابزار رسیدن به آن می‌شود.

شکل ۱. اقتصاد سیاسی حاکم بر روند سدسازی در میان برنامه‌های اول تا هفتم توسعه

در توضیح شکل شماره ۱ باید گفت اول اینکه؛ منفعت آبی در مقابل منفعت آبی را در نظر گرفته؛ یعنی منفعت نسل امروز بدون توجه به منفعت آینده، دوم؛ فقط نیازهای انسان را در نظر گرفته و طبیعت و محیط زیست را نادیده انگاشته و سوم؛ چون گمان آن وجود دارد که دست‌اندرکاران، مدیران و کارشناسانی که این نوع حکمرانی را اعمال کرده‌اند در منفعت مادی حاصل از این نوع حکمرانی و سود اقتصادی آن؛ منافع شخصی و گروهی را بر منفعت جمعی و ملی ترجیح داده‌اند. همچنین چنانچه تقسیم‌بندی از ذی‌نفعان و صاحبان قدرت به عمل آوریم می‌توان آن‌ها را به سه دسته تقسیم کرد: "صاحب قدرت و بدون منفعت آبی"، "صاحب قدرت و صاحب منفعت آبی" و "بدون قدرت و صاحب منفعت آبی"، در حکمرانی

منفعت طلبانه صاحبان قدرت و یا دیگرانی که به نوعی از وجود این نوع از حکمرانی منفعت می‌برند، اساساً قدرت را نیز در دست دارد، تصمیم می‌گیرند. (بنیاد، ۱۴۰۱) که سدها در کجا احداث شوند و چگونه مصارفی داشته باشند و آیا بودجه گرفته شده برای احداث این سدها واقعاً در جای خود به کار گرفته می‌شود یا خیر؟

روش تحقیق

سیاست عمومی تطبیقی حوزه‌ای از مطالعات میان‌رشته‌ای است که از سیاست عمومی به‌عنوان واحد تحلیل اصلی خود برای مقایسه بین سیستم‌ها و نهادهای مختلف، معمولاً کشورها یا دولت‌ها، استفاده می‌کند. معمولاً سؤالاتی در مورد چگونگی، چرایی و تأثیری که دولت‌های مختلف سیاست‌های متفاوت یا مشابهی را دنبال می‌کنند، می‌پرسد (Wang, 2016). محققان سیاست عمومی تطبیقی به مطالعه سیستماتیک سیاست‌های عمومی و منشأ آن‌ها علاقه‌مند هستند تا درک بهتری از علل، عوامل و مجموعه‌های نهادی یا کنشگری که انواع مختلفی از تصمیم‌گیری‌ها را به وجود می‌آورند، پیدا کنند. آن‌ها سعی می‌کنند با مقایسه موقعیت‌ها و زمینه‌هایی که سیاست‌گذاران را به توافق بر سر سیاست‌های مشابه یا متفاوت سوق می‌دهد، درک ما را از فرآیندها و عوامل تعیین‌کننده سیاست‌گذاری عمومی ارتقا دهند. در این راستا، این تحلیل‌ها شامل مقایسه در طول زمان و/یا بر روی واحدها (مقایسه، برای مثال، دولت‌های ملی، ایالتی یا محلی) است. به‌طور خلاصه، محققان سیاست تطبیقی به دنبال توضیح این هستند که چرا و تحت چه شرایطی سیاست‌گذاران بر روی چه سیاست‌هایی توافق می‌کنند. در تعریفی که اغلب به آن اشاره شده است، سیاست عمومی را این‌گونه توصیف می‌کند: "هر کاری که دولت‌ها انتخاب می‌کنند، انجام دهند یا انجام ندهند" (Smith, 2012).

در پژوهش حاضر به تحلیل اسناد مرتبط با برنامه‌های توسعه در خصوص سدسازی در ایران (۱۴۰۷-۱۳۵۷) و ترکیه (۱۹۷۰-۲۰۲۳) پرداخته شده است. دلیل انتخاب مقایسه این کشور با ایران آن است که اولاً کشور ترکیه در دهه‌های اخیر به دلیل گسترش کشاورزی به‌ویژه در جنوب غرب کشور نیاز مبرم به آب دارد ثانیاً وجود پروژه گپ و احداث سدهای مختلف به‌ویژه بر روی رود دجله و فرات تنش‌هایی را با کشورهای همسایه و درون معاهدات بین‌المللی به وجود آورده، ثالثاً به نظر می‌رسد در هر دو کشور احزاب مختلف و کنشگران صاحب قدرت یا صاحب منفعت آبی و یا هر دو نقش پررنگی در احداث سازه‌های بلندمدت بدون توجه به پیامدهای محیط زیستی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن دارند.

روش پژوهش در هر دو بخش اسناد بالادستی از نوع کیفی بوده است. تحلیل اسناد بالادستی سدسازی ایران، تحلیل گفتمان بوده است. تحلیل گفتمان لاکلاو و موفه (Laclau & Mouffe, 1985) یکی از رویکردهای مهم در تحلیل گفتمان انتقادی پساساختارگراست که بر نقش زبان در شکل‌دهی به واقعیت اجتماعی، سیاست‌گذاری و تثبیت یا به چالش کشیدن مناسبات قدرت تأکید دارد. از منظر این رویکرد، سیاست‌ها، برنامه‌های توسعه و اسناد بالادستی نه بازتابی خنثی از واقعیت، بلکه برساخته‌هایی گفتمانی‌اند که از طریق مفصل‌بندی مفاهیم خاص، معنا و مشروعیت می‌یابند (Howarth, 2000).

کاربست این رویکرد در تحلیل اسناد بالادستی سدسازی در ایران، امکان شناسایی گفتمان مسلط توسعه‌گرا و تکنوکراتیک را فراهم می‌کند. در بسیاری از اسناد توسعه‌ای ایران از دهه ۱۳۴۰ به بعد، سدسازی به‌عنوان راه‌حل مسلط برای مدیریت آب، توسعه اقتصادی، کنترل سیلاب و امنیت غذایی مفصل‌بندی شده است (لاکلاو و موفه، ۱۳۸۶). در این گفتمان، مفاهیمی چون «عمران»، «توسعه ملی»، «مهار طبیعت» و «رشد اقتصادی» در زنجیره‌ای هم‌ارز قرار می‌گیرند و سد به‌عنوان نماد پیشرفت و اقتدار دولت بازنمایی می‌شود.

در بخش اسناد سدسازی ترکیه از نوع تحلیل مضمون استقرایی بوده است. براون و کلارک آن را به‌عنوان یک روش مستقل کیفی معرفی کردند که به پژوهشگر اجازه می‌دهد الگوها و معانی را به‌صورت استقرایی از داده‌ها استخراج کند، نه براساس نظریه‌های از پیش تعیین‌شده. فرآیند پیشنهادی آنان شش مرحله دارد: آشنایی با داده‌ها، تولید کدهای اولیه، جست‌وجوی مضامین، بازبینی مضامین، تعریف و نام‌گذاری آن‌ها و گزارش نهایی. در رویکرد استقرایی، مضامین از درون داده‌ها پدیدار می‌شوند و پژوهشگر با نگاه باز و تفسیری، روابط میان مضامین را کشف می‌کند (Braun & Clarke, 2006). در این تحلیل در حالت استقرایی، کدها و دسته‌ها از خود داده‌ها مشتق می‌شوند و پژوهشگر بدون پیش‌فرض، مفاهیم اصلی را از دل متن بیرون می‌کشد. در واقع دسته‌ها و زیرمضامین با مقایسه مداوم داده‌ها ساخته می‌شوند تا ساختاری مفهومی پدید آید (Elo & Kyngäs, 2008). تحلیل مضمون استقرایی به پژوهشگر اجازه می‌دهد تا از داده‌های خام به سمت درک معانی عمیق‌تر حرکت کند که در واقع هدف آن، فهم تجربه‌ها و ساختارهای پنهان در متن است، نه فقط شمارش یا توصیف آن‌ها.

جامعه‌آماری در ایران کلیه اسناد و برنامه‌های توسعه از (۱۴۰۷-۱۳۵۷) و کلیه سیاست‌های مهم مدیریت آب در ترکیه (۱۹۷۰-۲۰۲۳) بوده است.

نمونه‌گیری در پژوهش حاضر از نوع تمام‌شماری است. بدین معنا در خصوص اسناد بالادستی مرتبط با آب و سدسازی ایران جمعاً ۳۶ سند و در بخش اسناد بالادستی ترکیه نهادهای مختلفی مانند وزارت امور آب و جنگل‌داری، اداره کل مدیریت آب، اداره کل خدمات هیدرولیک دولت، وزارت محیط زیست ترکیه (تغییر نام به وزارت محیط زیست و شهرسازی)، وزارت بهداشت، مسؤول نظارت بر کیفیت و بهداشت، وزارت غذا، کشاورزی و دام نیز مسؤول تهیه مقررات نیترات، کمیته هماهنگی مدیریت آب، مؤسسه آب ترکیه، اداره آب و فاضلاب (SKIS)، در مجموع، می‌توان گفت ترکیه حدود ۵۰ سند قانونی مرتبط با مدیریت منابع آب را تأیید کرده است (Gökalp & Çakmak, 2016). ۱۳۶

از آنجایی که تعداد سدهای مورد بررسی زیاد نبوده و از یک‌سو، هریک از سدها در دوره‌های خاصی ساخته شده‌اند (دوره‌های سیاستی مختلف در ایران و ترکیه)، الگوی نمونه‌گیری ما از نمونه کامل انتخاب شده است. به لحاظ عددی، اگرچه تعداد سدهای ساخته‌شده در ایران و ترکیه دقیقاً برابر نیست، اما به این معنا که هریک از آن‌ها تحت تأثیر اقتصاد

سیاسی کشورهای مورد بررسی قرار گرفته و نقش زیادی در روابط بین‌الملل و سیاسی-اجتماعی داشتند. اگرچه روش‌های تحلیل در دو مورد متفاوت‌اند، این تفاوت ناشی از تفاوت ماهیت اسناد و زمینه سیاست‌گذاری در ایران و ترکیه است. در هر دو مورد، هدف استخراج منطق مسلط سیاست‌های سدسازی بوده و مقایسه در سطح یافته‌های تحلیلی انجام شده، نه در سطح ابزار روش‌شناختی.

اعتبار و پایایی تحقیق

اعتبار در تحلیل گفتمان به معنای توانایی روش در بازنمایی درست و دقیق گفتمان‌ها و معناهای موجود در اسناد است (Jørgensen & Phillips, 2002). برای افزایش اعتبار در تحلیل اسناد، پژوهشگران می‌توانند: از منابع متعدد و اسناد مختلف برای مقایسه گفتمان‌ها استفاده کنند. تحلیل را با مثال‌ها و شواهد متنی مشخص مستند کنند، نه صرفاً با تفسیر ذهنی پژوهشگر. از مراحل بازبینی و نقد توسط همکاران پژوهشگر^۱ استفاده کنند تا اطمینان حاصل شود که تحلیل ذهنی و فردی نیست. بنابراین در پژوهش حاضر پس از تحلیل گفتمان، متن در اختیار همکاران قرار داده شده و اصلاحات اعمال گردیده است. از آنجاکه اسناد مستقل مربوط به سدسازی در ایران وجود ندارد، بنابراین بر اسناد و برنامه‌های مرتبط با آب تمرکز گردیده است. پایایی در تحلیل گفتمان به توانایی تکرار نتایج یا شفافیت مراحل تحلیل اشاره دارد. اگر مراحل تحلیل گفتمان به‌طور دقیق مستندسازی شود، پژوهشگران دیگر می‌توانند تحلیل را بررسی و درک کنند (Silverman, 2011). برای افزایش پایایی در تحلیل اسناد: کدگذاری نظام‌مند متن‌ها با دسته‌بندی دقیق دال‌ها و مفصل‌بندی‌ها انجام می‌شود. توضیح واضح مراحل تحلیل و معیارهای انتخاب نمونه‌ها و اسناد ارائه شود. در صورت امکان، تحلیل دو یا چند پژوهشگر به‌طور مستقل انجام شده و نتایج با هم مقایسه شود (Braun & Clarke, 2006) (inter-coder reliability).

در خصوص ارتباط با اسناد سدسازی در ترکیه که روش تحلیل مضمون استقرایی است. به‌منظور اطمینان از روایی و پایایی داده‌ها در فرآیند تحلیل مضمون استقرایی، معیارهای پیشنهادی لینکلن و گوبا (Lincoln & Guba, 1985) مورد توجه قرار گرفت. در این پژوهش برای روایی^۲ از راهبرد درگیر بودن طولانی^۳ استفاده شد؛ بدین معنا که پژوهشگر با بررسی مکرر اسناد مرتبط با حکمرانی آب در برنامه هفتم پیشرفت و تعامل مستمر با داده‌ها، زمینه و محتوای واقعی مضامین را به‌طور عمیق درک کرد. این امر موجب افزایش دقت در شناسایی الگوهای پنهان در ساختارهای منفعت‌طلبانه گردید. (Braun & Clarke, 2006). همچنین به منظور بررسی پایایی^۴ نیز از روش بازبینی بیرونی^۵ بهره گرفته شد؛ بدین صورت که یک پژوهشگر مستقل تمامی مراحل کدگذاری، استخراج مضامین و تفسیر داده‌ها را بازبینی و تأیید نمود تا از

¹ peer debriefing

² Credibility

³ Prolonged Engagement

⁴ Dependability

⁵ External Audit

ثبات و سازگاری فرآیند تحلیل اطمینان حاصل شود= (Elo & Kyngäs, 2008). همچنین با مستندسازی دقیق مراحل تحلیل و نگهداری یادداشت‌های تحلیلی، امکان پیگیری مسیر تصمیم‌گیری پژوهشگر فراهم گردید. به این ترتیب، یافته‌ها از حیث قابلیت اعتماد و تکرارپذیری، با معیارهای اعتمادپذیری و تأییدپذیری^۱ در پژوهش‌های کیفی منطبق هستند (Nowell et al., 2017; Vais moradi et al., 2013).

نحوه جمع‌آوری داده‌ها

در خصوص ایران، ابتدا داده‌ها و اسناد با استفاده از روش تحلیل گفتمان لاکلا و موفه، جمع‌آوری و مؤلفه‌های گفتمان استخراج شد و سپس با توجه به حساسیت نظری، نظریاتی که در بخش ادبیات تحقیق ذکر شد، گفتمان حاکم بر اسناد در هر دوره است. (گفتمان قبل از برنامه چهارم توسعه - گفتمان؛ برنامه چهارم و پنجم توسعه و گفتمان حاکم بر اسناد برنامه پنجم توسعه (پایان برنامه) و برنامه ششم و هفتم توسعه استخراج شد.

تجزیه و تحلیل اسناد برنامه‌های ترکیه که با کمک پایان‌نامه‌های دکتری و مقالات منتشرشده در مجلات مختلف گردآوری شده است، ابتدا کلیه مقالات با توجه به ارتباط آن‌ها با اسناد سدسازی با استفاده از روش تحلیل مضمون کدگذاری شده و موضوعات اصلی عبارت‌اند از: استخراج و درنهایت گفتمان حاکم بر فرآیند سدسازی در دو مرحله (قبل از دهه ۱۹۸۰ - تحولات اقتصادی نئولیبرالی در حوزه انرژی - و بعد از دهه) مورد بررسی قرار گرفت.

تحلیل داده‌ها

در این پژوهش، هدف بررسی و مقایسه سیاست‌های مواجهه با کم‌آبی از طریق سدسازی در دو کشور ایران و ترکیه است. به همین دلیل، رویکرد تحلیل تطبیقی سیاست (Comparative Policy Analysis) انتخاب شده است. این رویکرد امکان شناسایی شباهت‌ها و تفاوت‌ها در گفتمان‌ها، اولویت‌ها و استراتژی‌های سیاستی را بین دو کشور فراهم می‌کند (Gilardi, 2012). با توجه به ماهیت اسناد و شرایط هر کشور، روش تحلیل داده‌ها برای هر بخش متفاوت بوده است:

در ایران، اسناد بالادستی سدسازی از سال ۱۳۵۷ تا ۱۴۰۷ با استفاده از تحلیل گفتمان لاکلا و موفه مورد بررسی قرار گرفت. این روش امکان شناسایی هژمونی گفتمانی، دال‌های تهی و نحوه مفصل‌بندی معناهای مرتبط با توسعه و مدیریت آب را فراهم می‌سازد (Laclau & Mouffe, 1985; Howarth, 2000). در ترکیه، اسناد و سیاست‌های مهم مدیریت آب از سال ۱۹۷۰ تا ۲۰۲۳ با استفاده از تحلیل مضمون تحلیل شد تا موضوعات کلیدی، اهداف، ابزارهای سیاستی و تغییرات زمانی استخراج شود (Braun & Clarke, 2006).

¹ trustworthiness and confirmability

ترکیب این دو روش تحلیل داده‌ها با رویکرد تطبیقی، این امکان را فراهم می‌کند که سیاست‌ها و گفتمان‌های مربوط به سدسازی در ایران و ترکیه به صورت هم‌زمان مورد بررسی و مقایسه قرار گیرد و نقاط قوت، ضعف و تفاوت‌های استراتژیک آن‌ها مشخص شود. به بیان دیگر، تحلیل گفتمان در ایران ابعاد معنایی و هژمونی گفتمانی را روشن می‌کند، درحالی‌که تحلیل مضمون در ترکیه محورهای عملیاتی و محتوایی سیاست‌ها را آشکار می‌سازد و درنهایت، رویکرد تطبیقی امکان درک جامع‌تر سیاست‌های مدیریت آب و سدسازی را در دو کشور می‌دهد.

یافته‌ها و بحث

روند و وضعیت سدسازی در ترکیه

یکی از کشورهای پرآب با توجه به میزان بارش و شرایط اقلیمی مناسب که رودخانه‌های دجله و فرات از آن سرچشمه می‌گیرند، کشور ترکیه است و بیشتر منابع آب کشور عراق و سوریه از کشور ترکیه سرچشمه گرفته و این کشورها به‌شدت در ابعاد کشاورزی، محیط زیستی و شرب وابسته به منابع آب ورودی از کشور ترکیه هستند. کشور ترکیه با ایجاد پروژه‌های کلان‌آبی (پروژه گاپ) در جنوب شرق ترکیه درصدد کنترل آب‌های مرزی در سرشاخه‌های دجله و فرات و دنبال کردن اهداف ژئوپلیتیکی خود مبتنی بر هیدروهژمون و هیدروپاور است. با توجه به وابستگی عراق و سوریه به آب‌های مرزی مشترک با کشور ترکیه به نظر می‌رسد در آینده نزدیک کشورهای پایین‌دست رودخانه‌های دجله و فرات با تنش‌های آبی گسترده روبه‌رو خواهد کرد (پیشگامی فرد و حبیبی، ۱۴۰۰).

کشوری چون ترکیه به آب به‌عنوان ابزار سیاسی و هژمونیک برای بهره‌برداری از آب‌های مرزی مشترک بنگرد. ترکیه به لحاظ ژئوپلیتیک برای خود حق حاکمیتی مطلق در مورد آب‌های سرچشمه گرفته‌شده از خاکش قائل است و ادعای همسایگان (ایران، سوریه، عراق) مبنی بر حق آبه را رد می‌کند و مدعی است همانطور که منابع نفتی هر کشور متعلق به آن کشور است، منابع آبی هم که از ترکیه سرچشمه می‌گیرند، به این کشور تعلق دارد، درحالی‌که برای فعالیت پروژه گاپ نیازمند مجوزهای قانونی از مجامع بین‌المللی و جلب رضایت کشورهای مذکور است از طرفی این مسأله به‌طور مستقیم بر امنیت، محیط زیست و اقتصاد این کشورها تأثیر گذاشته و زمینه‌ساز تنش‌هایی بین آن‌ها خواهد شد (فیروزی، خاکی و عباسی، ۱۳۹۷).

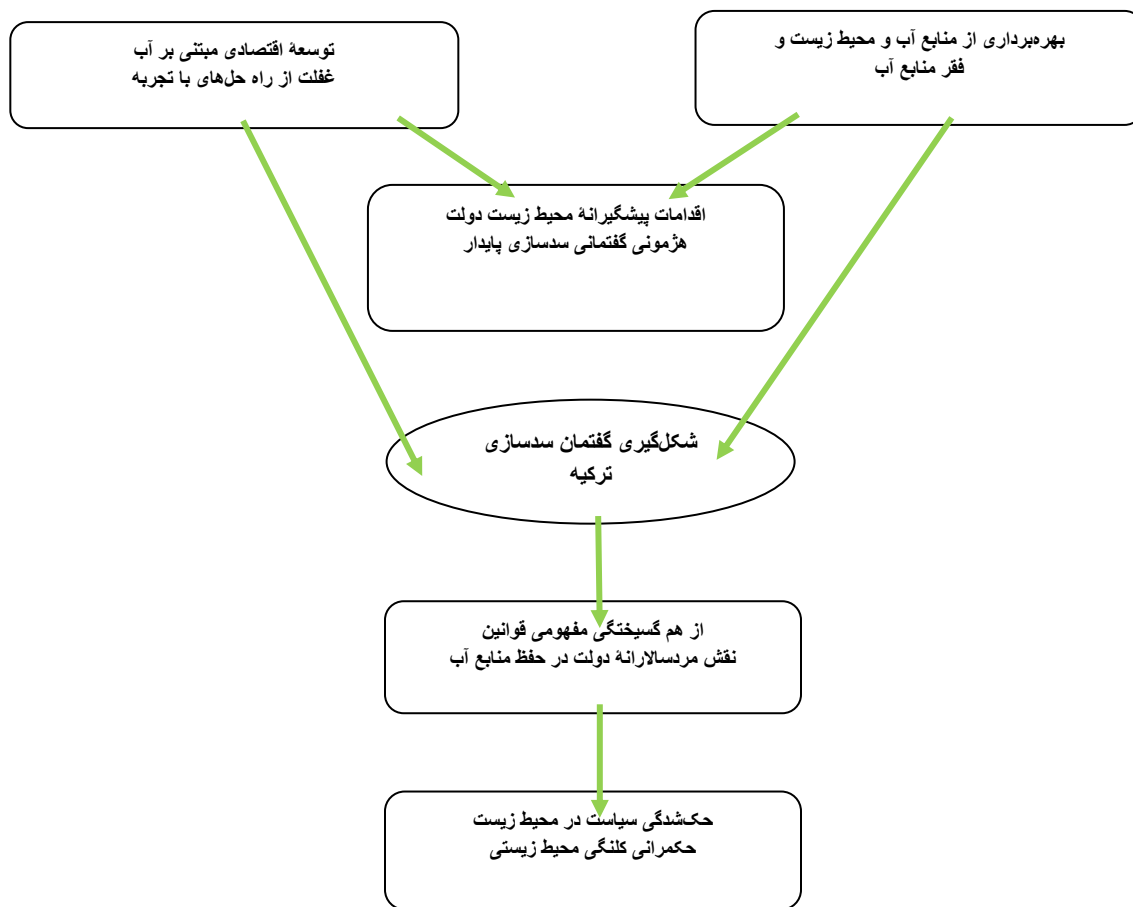

شکل ۲. پروژه‌های سدسازی برنامه‌ریزی‌شده تا سال ۲۰۲۳ در ترکیه (Islar, 2012)

این کشور به دلایل محیط زیستی و اقتصاد کشاورزی اقدام به احداث سدهای متعدد بر روی رود دجله و فرات کرده است. برخی از پژوهشگران (kibaroglu, sumer, scheumann, 2012) معتقدند که ترکیه پتانسیل پاسخ‌گویی به تقاضای فزاینده برای انرژی آبی ناشی از رشد جمعیت، همراه با شهرنشینی و انگیزه صنعتی‌شدن کشور و همچنین با هدف غلبه بر عقب‌ماندگی نسبی منطقه جنوب شرقی آناتولی؛ شروع به توسعه منابع آب و زمین از طریق سرمایه‌گذاری عمومی به‌عنوان یک استراتژی مؤثر کرد. تحلیل برنامه‌های مدیریت منابع آب مرتبط با سدسازی ترکیه نشان از آن دارد که در این برنامه‌ها ابتدا با هدف تأمین تقاضا در بخش صنعت و شرب و همچنین رفع نابرابری‌های اجتماعی که بین مناطق مختلف ترکیه است وجود دارد در واقع این کشور به دلیل اینکه نابرابری‌های توسعه‌ی ناشی از فرآیند توسعه نامتوازن را تا حدودی از دید عموم پنهان نگه دارد، شروع به یک سلسله احداث پروژه‌های بزرگی در بخش‌های مختلف ترکیه نموده است.

به‌طور کلی می‌توان گفت که عواملی مانند توسعه اقتصادی مبتنی بر آب و فقر منابع آبی می‌تواند از مهم‌ترین زمینه‌های شکل‌گیری گفتمان سدسازی پایدار در ترکیه باشد؛ زیرا تأثیر این عوامل به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم است. از طریق تأثیر عواملی مانند اقدامات بازدارنده و هژمونی گفتمان سدسازی پایدار. به نظر می‌رسد دولت ترکیه با دو ابزار فروپاشی مفهومی قوانین و ایفای نقش پدرسالارانه در حفظ منابع آب، گفتمان سدسازی را به‌طور مستمر تکرار می‌کند. نتایج شکل‌گیری چنین گفتمانی، وجود نوعی «حکمرانی کلنگی» در بحث محیط زیستی در ترکیه است. حکمرانی کلنگی به این معناست که سازه‌ها و تأسیسات چه از نظر فنی و ابزاری و چه از نظر اجرایی و مدیریتی پاسخ‌گوی وضعیت منابع آب نباشند و این سازه‌ها فرصتی برای بازسازی خود نداشته باشند و با وجود قوانین نسبتاً مناسبی که در برخی حوزه‌ها وجود دارد، همچنان همان قوانین به‌درستی اجرا نمی‌شود. اصطلاح «کلنگی» به این دلیل به کار می‌رود که فرسودگی ساختارهای نهادی و قانونی در عمل منجر به بازسازی نخواهد بود (Bonyad, 2022).

از سوی دیگر، یکی از نتایج شکل‌گیری گفتمان سدسازی پایدار، «حک‌شدگی محیط زیستی» است، به این معنا که منابع طبیعی و محیط زیستی بر فعالیت‌های اقتصادی تأثیر گذاشته و آن را به دلیل کمبود منابع آبی محدود کرده است. در ترکیه توجه ویژه به بخش کشاورزی مستلزم حمایت دولت برای افزایش ظرفیت از طریق آموزش‌های رسمی و غیررسمی در زمینه حفاظت و مدیریت منابع آب‌های سطحی و زیرزمینی و علی‌رغم علاقهٔ بخش بزرگی از مردم ترکیه است. به‌عنوان وسیله‌ای برای زندگی و با وجود کاهش سطح آب و خشک‌سالی، این علاقه به فرهنگ، سنت و روابط اجتماعی بخش زیادی از مردم را در خود جای داده است (Bonyad, 2022).

شکل ۳. ترسیم شبکهٔ مضامین شکل‌گیری گفتمان سدسازی

وضعیت و روند سدسازی در ایران

بانک جهانی حکمرانی آب را به‌عنوان "طیف وسیعی از دستگاه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و اداری که برای توسعه و مدیریت منابع آب و ارائه خدمات آب در سطوح مختلف جامعه وجود دارد" تعریف می‌کند (Rogers & Hall, 2003). در گذشته مدیریت سنتی منابع آب در ایران براساس عقلانیت چندگانه بوده است و این امر باعث شده بود مدیریت منابع آب به‌صورت پایداری صورت بپذیرد. در عوض، در دوره مدرن، آب فقط به‌وسیله دولت و در یک هژمونی بسته صورت گرفته و دیگر ذی‌نفعان در مدیریت منابع آب شرکت نمی‌کردند که این امر باعث ایجاد بحران در مدیریت منابع آب گردیده است (Yazdanpanah, 2012: 4). توجه به جنبه‌های اجتماعی و لحاظ دیدگاه «پایین به بالا» جهت ارزیابی مناسب راهکارهای سازگاری و جلب مشارکت مردمی حل مسائل و بحران‌های آبی کنونی و پیشرو در شرایط تغییر اقلیم ضروری به نظر می‌رسد. برای ارزیابی اقدامات سازگاری با تغییر اقلیم می‌توان با بهره‌گیری از مدل تلفیقی شبیه‌سازی هیدرولوژیکی و رفتاری عوامل ذی‌نفع در مقیاس حوضه آبریز و با لحاظ عدم قطعیت‌های عمیق اقلیمی، امکان بررسی یکپارچه تأثیر اقدامات مختلف را فراهم آورد. نتایج چنین مدل‌های یکپارچه‌ای اطلاعات مناسبی از نحوه پذیرش و رفتار ذی‌نفعان نسبت به اقدامات پیشنهادی مدیران و تصمیم‌گیران فراهم می‌کند (Delavar, 2022). سد گلپایگان نخستین سد مخزنی خاکی و نخستین سد مدرن ایران بود که مطالعات این سد در سال ۱۳۲۳ و عملیات ساخت آن نیز در سال ۱۳۲۶ آغاز شد و در سال ۱۳۳۶ به بهره‌برداری رسید. این سد نقطه عطفی در تاریخ سدسازی ایران محسوب می‌شود. بعداز آن در طول دو دهه قبل از انقلاب ۱۴ سد بزرگ دیگر نیز با کمک مهندسان و مشاوران خارجی ساخته شد، اما پس از انقلاب، ظرفیت و توان سدسازی قابل توجهی به وجود آمد. در ایران تعداد سدهای کشور طی ۶ دهه گذشته به ۶۴۷ واحد رسیده و همچنان ۱۱۹ سد دیگر در دست اجرا وجود دارد. بررسی اسناد مربوط به برنامه قبل از انقلاب تا پایان جنگ (۱۳۶۷-۱۳۵۷) نشان می‌دهد گفتمان حاکم بر این دوره گفتمان بهره‌برداران است. بررسی اسناد در این بازه زمانی نشان می‌دهد استفاده از منابع آب‌های سطحی و زیرزمینی، توجه به کشاورزی، اشتغال و درآمدزایی، حفر چاه‌های عمیق و نیمه‌عمیق به‌منظور تأمین آب شرب، صنعت و کشاورزی افزایش ظرفیت نیروگاه‌های برق آبی کشور و سیاست خودکفایی محصولات کشاورزی از ویژگی‌های مربوط به برنامه‌های این دوره زمانی است (Bonyad, 2022).

برنامه‌های سوم و چهارم توسعه (۱۳۸۳-۱۳۷۹) (۱۳۸۸-۱۳۸۴) نشان از شکل‌گیری نوعی گفتمان اصلی حاکم بر این دوره گفتمان حفاظتی و مشارکت محور است حاکی از حمایت همه‌جانبه دولت و دستگاه‌های دولتی از منابع طبیعی و محیط زیستی کشور با استفاده از تدوین قوانین فنی، سیاسی-اجرایی، مدیریتی، اجتماعی و ملی است که دارای ویژگی‌هایی چون توجه به ایجاد برنامه‌های خشک‌سالی، ایجاد نظام جامع مدیریت آب، توجه به حقوق ذی‌نفعان و حق آبه داران، تأکید بر ضایعات و پسماند در طرح‌های آبی و اولویت دادن به تأمین آب شرب و توجه به ارزش آب در توسعه ملی است. در ادامه

تلاش‌های برنامه‌های قبل، در این دوره نیز زیرساخت‌ها تقویت شد و علاوه بر تکمیل ساخت سدهای بزرگی چون کرخه، مسجسدسلیمان و کارون ۳، خودکفایی در گندم آغاز شد (ابوذری لطف، ۱۳۹۳: ۱۵۳). یافته‌های (Bonyad, & Zare, 2024) در برنامه پنجم و ششم توسعه نشان داد که گفتمان اصلی حاکم بر این دوره گفتمان محیط زیستی است. طراحی و تدوین سند ملی آب، تدوین استانداردها برای کاهش ضایعات، برنامه‌ریزی برای استفاده مجدد و بازچرخانی، توسعه پایدار کشاورزی با حفاظت از منابع طبیعی، نوسازی نظام تولید کشاورزی بر مبنای دانش نوین از ویژگی‌های این دوره زمانی است.

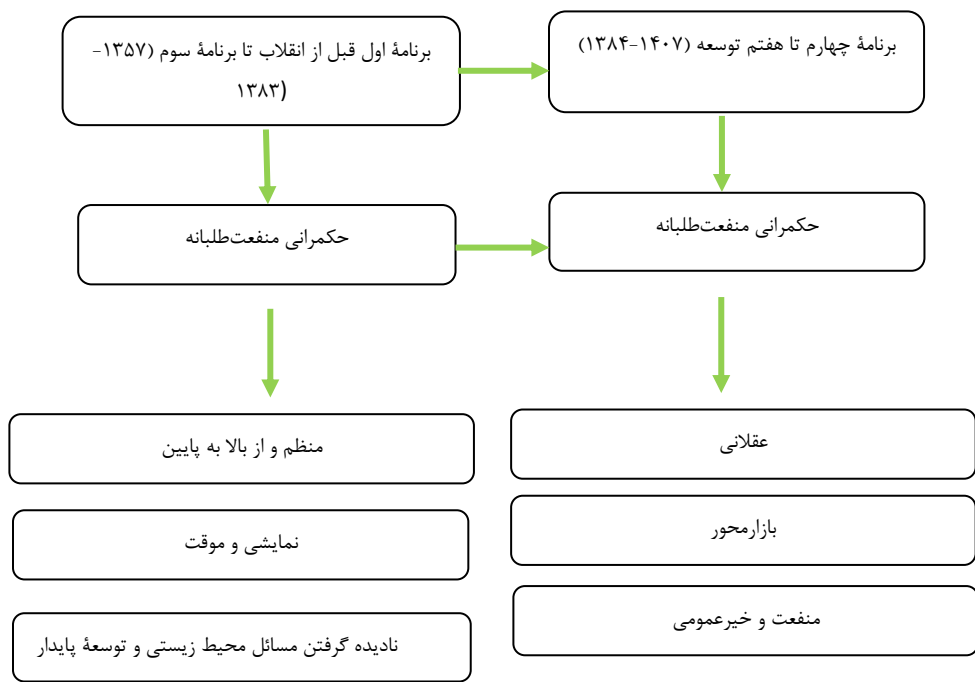
جدول ۱. جمع‌بندی اسناد بالادستی آب در بازه زمانی (۱۴۰۷-۱۳۵۷)

بازه زمانی	دال مرکزی	دال‌های شناور	غیربند سازی گفتمان حاکم	زنجیره هم ارزی	نظریه تبیین کننده
۱۳۵۷-۱۳۶۷	گفتمان بهره‌بردارانه	هژمونی گفتمان نوسازی در مقابل گفتمان توسعه، هژمونی گفتمان دستوری - سفارشی در مقابل گفتمان پژوهشی و هژمونی مدیریت دولتی در مقابل مدیریت مشارکتی	گفتمان حفاظت	استفاده از منابع آب‌های سطحی و زیرزمینی، توجه به کشاورزی، اشتغال و درآمدزایی، حفرچاه‌های عمیق و نیمه عمیق به منظور تأمین آب شرب، صنعت و کشاورزی افزایش ظرفیت نیروگاه‌های برق آبی کشور و سیاست خودکفایی محصولات کشاورزی	نظریه نوسازی بوم‌شناسی
۱۳۶۸-۱۳۷۲ ۱۳۷۴-۱۳۷۸	گفتمان ایجاد رشد اقتصادی از طریق رشد بخش کشاورزی	هژمونی گفتمان سازندگی و بازسازی، هژمونی گفتمان اشتغال آب‌محور و هژمونی گفتمان دولت بهره‌بردار	گفتمان توسعه اقتصادی	رشد و گسترش تولید داخلی در زمینه کشاورزی، جلب منابع جهت سرمایه‌گذاری و اعطاء تسهیلات، و ارتقاء اهداف برنامه‌های بخش آب و کشاورزی خصوصاً در زمینه آب و خاک	نظریه تعدیل ساختاری
۱۳۷۹-۱۳۸۳ ۱۳۸۴-۱۳۸۸	گفتمان حفاظتی و مشارکت‌محور	هژمونی گفتمان حمایت کیفی از طرح‌ها و برنامه‌ها در مقابل رشد کمی، هژمونی گفتمان کاهش تصدی دولت و مشارکت مردم، هژمونی گفتمان نگاه چند بعدی به مدیریت منابع آب، هژمونی گفتمان واگذاری طرح‌ها به بخش خصوصی، هژمونی گفتمان تغییر در مدیریت منابع و تمرکززدایی،	گفتمان دولتی و غیرمشارکتی در مقابل خصوصی‌سازی و مشارکت‌محور	توجه به ایجاد برنامه‌های خشکسالی، ایجاد نظام جامع مدیریت آب، توجه به حقوق ذی‌نفعان و حق‌آبه داران، تأکید بر ضایعات و پسماند در طرح‌های آبی و اولویت دادن به تأمین آب شرب و توجه به ارزش آب در توسعه ملی	نظریه بوم‌شناسی سیاسی

بازه زمانی	دال مرکزی	دال‌های شناور	غیریت‌سازی گفتمان حاکم	زنجیره هم ارزی	نظریه تبیین‌کننده
		هژمونی گفتمان حفاظت زیست‌محیطی و هژمونی گفتمان ارتقاء فناوری و تولید دانش			
۱۳۹۰-۱۳۹۴ ۱۳۹۶-۱۴۰۰	گفتمان زیست‌محیطی	هژمونی گفتمانی کاهش مخاطرات طبیعی و توجه به محیط زیست، هژمونی گفتمانی آموزش و ترویج توسعه کشاورزی و زیست-محیطی، هژمونی گفتمانی توجه به تأثیرات زیست‌محیطی اقدامات، هژمونی گفتمانی توجه به فناوری‌های نوین در کشاورزی، هژمونی گفتمانی ضابطه‌مند کردن فعالیت‌های زیست‌محیطی و هژمونی گفتمانی تسهیلات اعطایی و سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی	گفتمان توسعه پایدار	تشویق سرمایه‌گذاران به سرمایه‌گذاری در طرح‌ها، توجه به فناوری‌های سازگار با اقلیم، توسعه حمل‌ونقل سبز، مدیریت تغییر اقلیم، تأسیس کمیسیون رسیدگی به آب‌های زیرزمینی، توجه به مدیریت دستگاه‌های حفراجه و داشتن مجوز کارت تردد حمل‌ونقل، توجه به سند ملی آب و ظرفیت تحمل حوضه آبریز، ارتقاء سطح زندگی روستائیان و توجه به کشاورزی حفاظتی	نظریه حکمرانی زیست‌محیطی
۱۴۰۳-۱۴۰۷	مدیریت پایدار منابع آب	هژمونی گفتمانی توسعه اقتصادی	رویکردهای غیرپایدار و سازه‌محور صرف	تأکید بر مدیریت پایدار منابع آب تشویق به استفاده از منابع آب و توسعه اقتصادی پایدار، تأکید مجدد بر بهره‌وری آب و همچنین ضرورت تأکید بر امنیت آبی در عین توجه به خودکفایی	نظریه منابع مشترک هاردین

در برنامه هفتم توسعه، فصل ۸ از ماده ۴۱ تا ۳۸ به بررسی انواع اقداماتی که دولت به‌واسطه دخالت در مدیریت منابع آب‌های سطحی و زیرزمینی انجام داده، پرداخته شده است در این برنامه تا حدود زیادی تأکید دولت بر برنامه‌های کشاورزی و دادن وام برای گسترش زمین‌های کشاورزی، حفر چاه‌های غیرمجاز فاصله گرفته است. نگاهی به برنامه‌های توسعه اول تا هفتم نشان می‌دهد تا برنامه چهارم دولت به دنبال افزایش کمی و حجمی کشاورزی و گسترش حجم تولیدات کشاورزی با نهایت به قوت خود ادامه داده است. بنابراین در برنامه هفتم توسعه دولت از رویکرد حکمرانی منفعت‌طلبانه متأثر از ترجیح منفعت نسل فعلی در مقابل نسل آینده تا حدود زیادی فاصله گرفته و این منفعت‌طلبی را در ارتباط با بازار قرار داده است. به‌واسطه این منفعت‌طلبی دولت زمینه واردات محصولات کشاورزی آب را فراهم آورده است. یکی از مصادیق

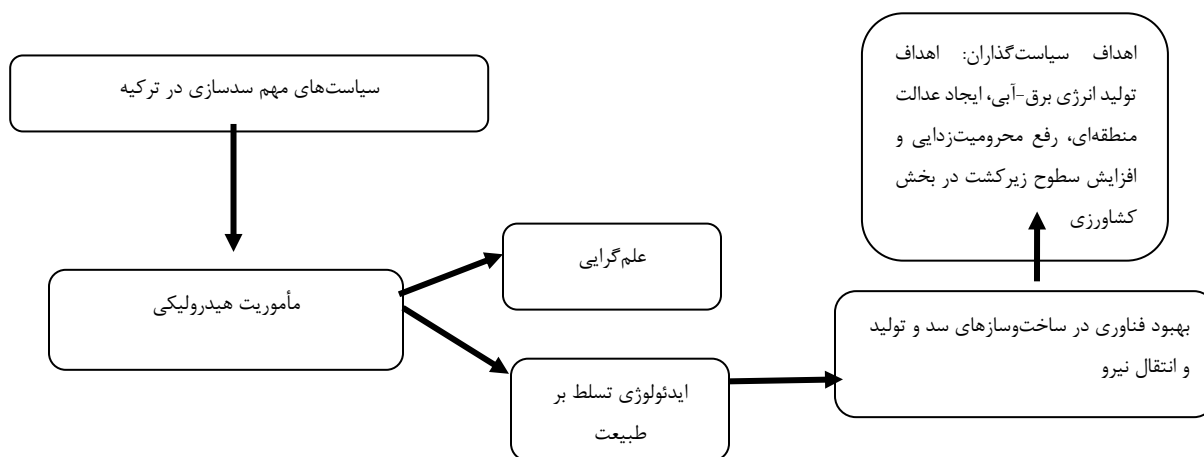
منفعت‌طلبی دولت که ریشه در نگاه ابزارگرایانه به منابع غیر کالایی مانند آب دارد، ایجاد بازار آب‌های غیرمترعارف با حفظ کاربریست که از تخریب خاک جلوگیری کرده و برای تشویق سرمایه‌گذاران انجام می‌شود. آنچه دولت در برنامه هفتم توسعه جایگزین سدسازی کرده عبارت است از ۱- توسعه و تکمیل طرح‌های آبرسانی و اجرای عملیات آبخیزداری و آبخوانداری ۲- رفع انسداد به‌سازی و اصلاح شرایط فنی و ۳- به‌جای احداث سد به‌منظور رفع آب شرب به تهیه نظام‌نامه و استقرار مدیریت مشارکتی آب با ایجاد یا تقویت تشکلهای بهره‌برداري پرداخته است. حکمرانی خوب، نه تنها بر دسترسی به آب کافی و مقرون‌به‌صرفه تأکید دارد، بلکه بر حفظ اکوسیستم‌های آبی و تأمین امنیت غذایی پایدار تمرکز می‌کند (Abedi, 2024). در این برنامه دولت با تأکید بر حفظ منابع محدود آب، جلوگیری از بهره‌برداری بیش از حد و ناپایدار و مدیریت یکپارچه و بهره‌وری تلاش دارد در عین حفظ منابع آب با مدیریت پایدار و بهره‌وری منابع، از وقوع تراژدی منابع مشترک جلوگیری کند، به‌گونه‌ای که بهره‌برداری از آب‌های کشور به حدی برسد که منافع عمومی حفظ شود و نسل‌های آینده نیز از این منابع بهره‌مند شوند.

نمودار ۲. چرخش دیدگاه سیاست‌گذاران در خصوص احداث سدها در برنامه اول تا هفتم توسعه

سیاست توسعه‌ای مأموریت هیدرولیکی، رویکردی به توسعه است که ایجاد زیرساخت‌های هیدرولیکی توسط دولت‌ها را پیشنهاد می‌کند. این سیاست توسعه منابع آب برخاسته از ایده هر قطره آب که از خشکی‌ها به دریا سرازیر می‌شود،

هدررفت آب است، در نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی مصادف با نیمه دوم قرن سیزدهم شمسی متولد شد. در ایران، توسعه سازه‌های هیدرولیکی از طریق قوانین و برنامه‌های پنج‌ساله توسعه، دیکته و توسط دولت انجام می‌شود (بختیاری و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱۴). بنابراین سیاست‌های سدسازی ایران که در ابتدا متأثر از گفتمان بهره‌بردارانه و رویکرد حکمرانی منفعت-طلبانه، بود به تدریج توأمان با عقلانیت بازار حاکم بر اقتصاد سیاسی محیط‌زیستی شد، اما سیاست‌های آبی ترکیه در بخش سدسازی ابتدا با هدف مأموریت هیدرولیکی شکل گرفت و با احداث مجموعه‌ای از سدهای بزرگ در قالب پروژه گپ نه تنها چرخش فکری در میان سیاست‌گذاران پیدا نشد، بلکه مسابقه سدسازی با اهداف تولید انرژی برق-آبی، ایجاد عدالت منطقه‌ای، رفع محرومیت‌زدایی و افزایش سطوح زیرکشت در بخش کشاورزی روزبه‌روز پررنگ‌تر شد.

نمودار ۳. مدل مأموریت هیدرولیکی در سیاست‌گذاری سدسازی ترکیه

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی مقایسه‌ای سیاست‌های آب در حوزه سدسازی بین ایران و ترکیه انجام شده است. روش پژوهش حاضر از نوع سیاست پژوهی تطبیقی است که به منظور تحلیل دقیق‌تر از نظریه حکمرانی بهره گرفته شده است. جامعه آماری نیز برنامه‌های اول تا هفتم توسعه از سال ۱۴۰۷-۱۳۵۷ است. یافته‌های پژوهش نشان داد تا برنامه سوم توسعه به دلیل ایده‌های دولت حاکم؛ روند سدسازی به گونه‌ای که بتواند در بخش کشاورزی جایگزین سایر بخش‌های توسعه مانند بخش خدمات و صنعت بسیار پیشرفت داشته است؛ به همین دلیل گفتمان حاکم بر اسناد بالادستی آب قبل از انقلاب تا بعد از جنگ (۱۳۶۲-۱۳۵۷) و همچنین گفتمان حاکم بر برنامه‌های اول و دوم توسعه (۱۳۷۲-۱۳۶۸) (۱۳۷۸-۱۳۷۴) از نوع کمی، بهره‌بردارانه و توجه صرف به رشد اقتصادی در بخش کشاورزی است. از ابتدای برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۸-۱۳۸۴) این روند دگرگون شد و در دیدگاه سیاست‌گذاران نوعی چرخش فکری رخ داد؛ به گونه‌ای که این تغییرات

در برنامه هفتم توسعه به وضوح نمایان شد. در برنامه هفتم، دولت فاصله خود را از حکمرانی منفعت طلبانه صرف که تنها به دنبال تأمین منفعت آنی بود، اعلام کرد و با حرکت به سوی مدیریت منابع مبتنی بر بازار و بهره‌وری، رویکردی متکی بر عقلانیت اقتصادی و منافع جمعی اتخاذ شد. به بیان دیگر، اگرچه برخی ویژگی‌های منفعت طلبی همچنان در سیاست‌ها مشاهده می‌شود، اما این منفعت طلبی اکنون در چارچوب سوددهی اقتصادی پایدار و مدیریت منابع آب محدود بازتعریف شده است که هم‌سو با رویکردهای پایدار در سیاست آب ترکیه نیز هست (Özdemir, 2016; Türkiye's Water Policy Framework, 2015).

در برنامه هفتم دولت از یک حکمرانی منفعت طلبانه که به صورت صرف به دنبال تأمین منفعت آنی به جای منفعت جمعی است، فاصله گرفته؛ در گذشته دولت به عنوان تأمین کننده صرف منابع آب صرف نظر از تقاضای مدیریت بهینه از طرف مردم صرفاً در حال برآورده کردن ذی نفعان بود اما برنامه هفتم توسعه نشان داد که اگرچه حکمرانی منفعت طلبانه همچنان رویکرد حاکم بر برنامه‌های توسعه در برنامه هفتم توسعه است، اما این رویکرد از یک دولت صرف تأمین کننده خارج شده و تبدیل به فروشنده‌ای شده که اکنون قصد دارد متناسب با اجناس و هزینه‌هایی که دارد محصولات را به فروش برساند، در عین حال به مواردی چون تأکید بر مدیریت پایدار منابع آب تشویق به استفاده از منابع آب و توسعه اقتصادی پایدار، تأکید مجدد بر بهره‌وری آب و همچنین ضرورت تأکید بر امنیت آبی در عین توجه به خودکفایی استفاده می‌کند.

یافته‌های پژوهش حاضر درباره تحول رویکرد سیاست‌های آب در ایران با یافته‌های پژوهش‌های علمی داخلی و بین‌المللی نیز هم‌راستا است. مطالعات اخیر نشان می‌دهند که کمبود شدید آب، استرس آبی بالا و ناکارآمدی حکمرانی منابع آب در ایران به ویژه در بخش کشاورزی، یکی از عوامل اصلی بحران منابع آب بوده و مدیریت منابع آب، از جمله سدسازی، بدون توجه کافی به پایداری انجام شده است. براساس مرور نظام‌مند، تقریباً ۹۰٪ منابع آب تجدیدپذیر ایران در بخش کشاورزی مصرف می‌شود که فشار قابل توجهی به منابع آب وارد کرده و نیازمند تقویت حکمرانی و مدیریت یکپارچه است تا سازوکارهای سدها و تخصیص آب به صورت پایدارتر و کارآمدتر اداره شود. مطالعات داخلی همچنین نشان داده‌اند که شکاف‌های موجود در ساختار حکمرانی منابع آب و تنظیمات نهادی، از دلایل اصلی مصرف ناپایدار آب در ایران بوده‌اند که پیامدهایی چون افت سطح ذخایر پشت سدها، تخریب منابع آبی و کاهش جریان‌های طبیعی داشته است. لزوم بازاندیشی در سیاست‌های سدسازی و بازطراحی مدیریت منابع آب در ادبیات پژوهشی مورد تأکید قرار گرفته است، به ویژه در شرایطی که این پروژه‌ها نتوانسته‌اند پاسخ‌گویی مناسبی به کم‌آبی بلندمدت ارائه دهند (Nouri et al, 2023).

در تحلیل سیاست‌های آب در ایران، پژوهش‌های دیگر نیز بر ضرورت مشارکت ذی نفعان، به کارگیری ابزارهای نوین حکمرانی و تمرکز بر مدیریت تقاضا تأکید کرده‌اند. این موارد در سیاست‌گذاری‌های اخیر ایران، خصوصاً در دوره برنامه‌های چهارم تا هفتم توسعه، به عنوان رویکردهایی برای بهبود عملکرد سیستم منابع آب معرفی شده‌اند. چنین تمرکزی،

به‌خصوص در تصمیم‌گیری‌های مربوط به سدسازی و تخصیص آب برای بخش‌های مختلف اقتصادی انعکاس یافته و با تغییرات رویکرد از سیاست‌های صرفاً توسعه‌محور به سیاست‌های پایدارتر هم‌سو است (Shirvani et al, 2025). در سطح بین‌المللی نیز پژوهش‌ها دربارهٔ سیاست‌های آب در کشورهایی مانند ترکیه نشان داده‌اند که رویکردهای آب و سدسازی نیز دستخوش تغییرات بوده‌اند. سیاست‌های تاریخی آب در ترکیه، به‌ویژه در چارچوب پروژه‌های بزرگ توسعه‌ای مانند پروژهٔ آناتولی جنوب شرقی (GAP)، به‌طور گسترده بر ساخت سدها برای تولید انرژی و توسعهٔ کشاورزی تمرکز داشته‌اند، اما این رویکرد سنتی به‌تدریج با انتقادهایی دربارهٔ عدم ادغام کافی اصول پایداری و عدالت آبخواری مواجه شده است. (Insight Turkey, 2022). تحولات در سیاست آب ترکیه از یک ساختار کاملاً متمرکز به سمت مدیریت پیچیده‌تر و با توجه به قوانین و مشارکت بیشتر ذی‌نفعان نیز مورد توجه قرار گرفته است؛ روندی که نشان می‌دهد کشورها در مواجهه با کم‌آبی‌های تشدیدشده و فشارهای اجتماعی-محیطی به سمت حکمرانی آب یکپارچه و پایدار حرکت می‌کنند (Kibaroglu, 2012). بنابراین، همگرایی تحولات داخلی و بین‌المللی حکایت از آن دارد که چرخش سیاست‌های آب و سدسازی در ایران - به‌ویژه در برنامهٔ هفتم توسعه - نه‌تنها یک پدیدهٔ ملی است، بلکه جزئی از روند تحول گسترده‌تر در سیاست‌های آب در جوامعی با منابع آب محدود و استرس آبی بالا می‌باشد که تلاش می‌کنند سیاست‌گذاری سدسازی را در چارچوب حکمرانی پایدار، مدیریت یکپارچهٔ منابع آب و منافع جمعی بازتعریف کنند. (Kibaroglu & Baskan, 2011)

حامی مالی

مقالهٔ حاضر مستخرج از طرح تحقیقاتی با عنوان توانایی مقابله با کمبود آب در جامعهٔ محلی: سنجش میزان آگاهی، شناخت و رفتار مردم در مواجهه با طرح سازگاری با کم‌آبی در مناطق روستایی و مقایسهٔ سیاست‌های آب ایران و ترکیه است که با حمایت مرکز مطالعات و همکاری‌های علمی بین‌المللی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و براساس قرارداد با دانشگاه مازندران توسط دکتر صادق صالحی استاد جامعه‌شناسی محیط زیست دانشگاه مازندران انجام شده است.

سهم نویسندگان در پژوهش

همهٔ نویسندگان سهم برابری در انجام پژوهش داشته‌اند.

تضاد منافع

نویسنده (نویسندگان) اعلام می‌کنند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

منابع:

- Abdullah, A., & Rahman, M. M. (2021). Social impacts of large dam projects on local communities: Displacement, livelihood disruption, and cultural loss. *Journal of Environmental Management*, 289, 112491. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112491>.
- Abedi, S. (2024). Water resources management and food security: An analytical approach to the challenges of water governance. *Journal of Economic Analyses and Thoughts*, 13, 1-30.
- Abdullah A-N, Rahman S. (2021) Social Impacts of a Mega-Dam Project as Perceived by Local, Resettled and Displaced Communities: A Case Study of Merowe Dam, Sudan. *Economies*. 9(4):140.
- Abu Zari Lotf, M. (2013). Descriptive analysis of the discourses of governments after the Islamic revolution; In the field of economic development (1978-2013), *Political Studies Quarterly*, 7 (26), 1357-92. (In Persian).
- Akbarzadeh, P. Kaboli, S.H. (2017). Assessing the Socio-economic Effects of Reservoir Dam Construction, Case Study; Siahzakh in Divandareh, Iran, *Geography and Environmental Sustainability*, 7(2), 57-62. (In Persian).
- Al-Khalidi, F. (2014). Good Governance And Gender Equality, A thesis submitted to Johns Hopkins University in conformity with the requirements for the degree of Master of Arts in Government. PhD Thesis, Florida Atlantic University.
- Amiri, A. Modir Chi, M. Golshani, A.R. (2019). The impact of the public policy process on the water crisis in the Islamic Republic of Iran, *Political Science Journal*, 15(4), 45-72. (In Persian).
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-01. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>.
- Babayi, S. (2018). Dam Building in Iran Science the Beginning, Tehran, ISNA. (In Persian).
- Bakhtiari, S., Amiri Takldani, A. & Fasihi Harandi, M. (2019). Hydraulic mission and its connection with the development of Iran's water resources. *Iran Water Resources Research*, 16(2), 214-229. (In Persian).
- Bonyad, L. and Zare Shahabadi, A. (2023). Analyzing the Upstream Water Documents in the Third and Fourth Development Plans with an Interdisciplinary Approach (Time Frame: 2000-2009). *Journal of Water and Sustainable Development*, 10(1), 11-26. doi: 10.22067/jwsd.v10i1.2304-1229. (In Persian).

Bonyad, L. and Zare shahabadi, A. (2024). Pathology of the Fifth and Sixth Development Plans in the Water Sector. *Journals of Environmental Education and Sustainable Development*, 12(2), 129-144. doi: 10.30473/ee.2023.65697.2570. (In Persian).

Bonyad, L. and Zare Shahabadi, A. (2023). Discourse Analysis of the First and Second Development Plans of the Islamic Republic of Iran in the Water Sector. *Quarterly Journal of The Macro and Strategic Policies*, 11(42), 410-432. doi: 10.30507/jmsp.2022.356491.2473. (In Persian).

Bonyad, L. (2022). A sociological study of water resources and uses governance in Yazd. PhD dissertation, Faculty of Social Sciences, University of Yazd, Iran. (In Persian).

Dalavar, M. (2022). Requirements of the desired approach in climate change adaptation policies in the water and agriculture sectors. Tehran: Majlis Research Center of the Islamic Consultative Assembly, Infrastructure Studies Office. (In Persian).

Eslami, S.H. (2019). Environmental Ethics: Contexts, Perspectives and Future Prospects, *Vahiani Journal of Ethics*, 1(4), 7-35. (In Persian).

Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process.

Fan, P., Cho, M. S., Lin, Z., Zeng, X., Ouyang, Z., & Moran, E. F. (2022). Recently constructed hydropower dams were associated with reduced economic production, population, and greenness in nearby areas. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 119(8), e2108038119. <https://doi.org/10.1073/pnas.2108038119>.

Fata, A., & Ikhsan, M. (2024). A bibliometric review of large dam research: Trends, themes, and future directions. *Environmental Impact Assessment Review*, 104, 106986. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2024.106986>.

Grigg, N. S. (2024). Framework and function of Integrated Water Resources Management in support of sustainable development. *Sustainability*, 16(13), 5441. <https://doi.org/10.3390/su1613544>.

Howarth, D. (2000). *Discourse*. Buckingham: Open University Press.

Hamamoto A (2009) Development projects and involuntary displacement: under what social context is the three gorges dam resettlement being carried out? (Kaihatsu Jigyou to Hijihatsu-teki Idou: Sankyoku Damu Jyuumin Iten wa Ikanaru Shakai-teki Bunmyaku no moto Suikou sareyou to shite irunoka). In: Nabashi S, Azuma M (eds) *People's mobility and plural societies in China (Idou suru Hitobit)*. Akashi Shoten, 192-220 .

- Irvine, K., Chua, L., & Eikaas, H. S. (2014). The Four National Taps of Singapore: A holistic approach to water resources management from drainage to drinking water. *Journal of Water Management Modeling*. <https://doi.org/10.14796/JWMM.C375>.
- Insight Turkey. (2022). *Türkiye's water security policy: Energy, agriculture, and transboundary issues*. Insight Turkey. <https://www.insightturkey.com/articles/turkiyes-water-security-policy-energy-agriculture-and-transboundary-issues>.
- Jensen, O., & Nair, S. (2019). Integrated urban water management and water security: A comparison of Singapore and Hong Kong. *Water*, 11(4), 785. <https://doi.org/10.3390/w11040785>.
- Jørgensen, M., & Phillips, L. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage.
- Katusiime, J., & Schütt, B. (2020). Integrated water resources management approaches to improve water resources governance. *Water*, 12(12), 3424. <https://doi.org/10.3390/w12123424>.
- Kibaroglu, A., & Baskan, A. (2011). Turkey's water policy framework. In A. Kibaroglu (Ed.), *Turkey's water policy* (pp. 3–25). Springer. https://www.researchgate.net/publication/301184614_Turkey%27s_Water_Policy_Framework
- Kibaroglu, A. Sümer, V. Scheumann, W. (2012.). Fundamental Shifts in Turkey's Water Policy, *Mediterranee*, 119(119):27-34.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.
- Malek Hosseini, A. and Mirekzadeh, A. A. (2014). Analysis of socio-economic effects of dam construction on rural development (case study: Suleimanshah Dam). *Geography and Planning*, 19(53), 325-351. (In Persian).
- Moslemi Mahani, Y., Ghasemi, A., Ilkhanipour, A., & Afsharipour, Gh. (2023). Policy-making scenarios of government–society interaction in the water sector: Based on the general policies of consumption pattern(In persian).
- Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E., & Moules, N. J. (2017). Thematic Analysis: Striving to Meet the Trustworthiness Criteria: Striving to Meet the Trustworthiness Criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1). <https://doi.org/10.1177/1609406917733847> (Original work published 2017)

Nhlengethwa, S., & Chitakira, M. (2024). Socio-economic consequences of large dam development on rural communities. *Impact Assessment and Project Appraisal*, 42(1), 45–58.
<https://doi.org/10.1080/14615517.2023.2289012>.

Nouri, M., Homaei, M., Pereira, L. S., & Bybordi, M. (2023). *Water management dilemma in the agricultural sector of Iran: A review focusing on water governance*. *Agricultural Water Management*, 288, 108480. <https://doi.org/10.1016/j.agwat.2023.108480>.

Najafi, Visi, Khoshbhat and Mirzaei Talar Khoshbhat (2017). Assessing the Impacts of Dams on the Local Community and Environment in Iran: Systematic Review. *Water and Sustainable Development Quarterly*, 5(2), 141-152. (In Persian).

Pereira Prado, R., & Ortiz-Guerrero, C. (2025). Hydropower development and social justice: Stakeholder participation and distributive conflicts in large dam projects. *Energy Research & Social Science*, 109, 103422. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2024.103422>.

Pishgami Fard, Z. Habibi, A. (2020). Geopolitical analysis of Turkey's water policies (GAP project) and its consequences, *New Century Geographical Territories Quarterly*, 1(1), 1-18. (In Persian).

Rhodes, R.A.W. (1996). The New Governance: Governing without Government, *Journal of Political Studies*, 44(4), 652-667

Richter, B. D., & Thomas, G. A. (2007). Restoring environmental flows by modifying dam operations. *Ecology and Society*, 12(1), Article 12. <https://www.ecologyandsociety.org/vol12/iss1/art12/>.

Rogers P, Hall AW. (2003) . Effective water governance. *Global Water Partnership Stockholm*, 48p.

Successful water governance pathways across problem contexts: A global qualitative comparative analysis. (2025). *Ecology & Society*, 30(4), Article 2.
<https://doi.org/10.5751/ES-14243-300402>

Silverman, D. (2011). *Interpreting Qualitative Data* (4th ed.). London: Sage.

Sadeghi, H.A. Sidaei, A. Rizvani, M.R. (2017). The Review of Economic Impacts of reservoir dams on the development of rural settlements(Case: Karun-3 of Dam-Izeh County) , , *Geographical Planning of Space Quarterly Journal*, 7(24), 185-200. (In Persian).

Smith, A. (1776). *The Wealth of Nations*, Publisher: Strahan, W and Cadell, T. London.

Tortajada, C. (2014). Impacts of large dams on water resources and downstream communities. *International Journal of Water Resources Development*, 30(4), 555–570.
<https://doi.org/10.1080/07900627.2014.929898>.

Thematic analysis: Striving to meet the trustworthiness criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1), 1-13. <https://doi.org/10.1177/1609406917733847>.

Taheri Safar, M. Shahnushi, N. Abolhasani, L. (2014). Evaluation of the economic, social and environmental effects of the construction of Bar Neyshabur Dam. *Quarterly Journal of Geography and Environmental Hazards*, 4(3), 146-127. (In Persian).

Tigrek, S & Kibaroglu, A. (2011). Strategic Role of Water Resources for Turkey. In: Kibaroglu A., Scheuman, W. and Kramer, A., Eds., *Turkey's Water Policy National Frameworks and International Cooperation*, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, 27-42.

Tilt, B., Braun, Y. and He, D. (2009) Social Impacts of Large Dam Projects: A Comparison of International Case Studies and Implications for Best Practice. *Journal of Environmental Management*, 90, 249-257.

Vaismoradi, M., Turunen, H., & Bondas, T. (2013). Content analysis and thematic analysis: Implications for conducting a qualitative descriptive study. *Nursing & Health Sciences*, 15(3), 398-405. <https://doi.org/10.1111/nhs.12048>.

World Commission on Dams. (2000). *Dams and development: A new framework for decision-making*. Earthscan. <https://www.internationalrivers.org/resources/dams-and-development-a-new-framework-for-decision-making-3939>.

Wang, p. Lassoie, J.P. Dong, S. Morreale, S.J.(2013). A framework for social impact analysis of large dams: a case study of cascading dams on the Upper-Mekong River, China, *Journal of Environmental Management*, 117, 131-140.

Westraeus, P. (2016). *Good Governance Institutions and Economic Growth: Evidence from Sub-Saharan Africa*, Bachelor's Thesis, Linnæus University .

World Commission on Dams. (2000). *Dams and development: A new framework for decision-making*. Earthscan Publications.

Yazdanpanah, M. (2012). *Development of a conceptual framework for agriculture water management based on governance paradigm*, . PhD Thesis, Shiraz University. (In Persian).

Zareshahabadi, A. and Bonyad,L. (2022). Analysis of the Dominant Discourse on Water Resources Management in Macro- Level Documents (1978-1988) of the Country. *Iran-Water Resources Research*, 18(1), 54-67. (In Persian).